1965 YILINDA

KAYSERİ ERMENİ CEMAATİ

RIFAT N. BALİ

Kayseri, Ermenilerin İstanbul'a gitmek için para biriktirmek üzere durakladıkları bir istasyon olma yolundaydı. Bu kişiler muhtemelen İstanbul'da kalmayacak ve bir yabancı ülkeye göç edeceklerdi. Gülbenkianlar gibi varlıklı tüccar aileleri çok uzun zaman önce göç etmişlerdi. Dahası, hükümet Ermenice eğitime izin vermemektedir. Bu şartlarda Papaz Kirkor, yeterli para olsa bile, kiliseyi tamir etmek için bir sebep ve bu bölgedeki cemaatinin geleceği için küçük bir umut bile görmüyor.

Aşağıda çevirisi yayınlanan vesika, Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği Müşaviri'nin Kayseri'yi ziyaret etmesinden sonra hazırladığı bir rapor. 1965 yılı, 1915 Ermeni tehciri sırasında yaşanan "büyük felaket"in ellinci yıldönümü olup, bütün dünyada gösteri ve konferanslarla anılmaktaydı. Bu gösteri ve anma toplantıları nedeniyle Türk basını "Ermeniler" konusuna geniş yer ayırmaktaydı.[1] İşte bu nedenle Amerikan Büyükelçisi Müşaviri Philip Clock Orta ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin durumu hakkında bir fikir edinmek için Kayseri'yi ziyaret edecek ve aşağıda çevirisi sunulan raporu hazırlayacaktı.[2]

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

Kayseri'deki Ermeni cemaatinde

Pazar sabahı saat 08.00'da Kayseri'deki Ermeni Kilisesi'nde Papaz Kirkor, Ermeni-Gregoryen ayininin eski ilahilerini söylemeye başladı. Şakırdayan ziller ve yakılan tütsüler eşliğinde monoton bir şekilde okunan bu ilahiler, İncil'den sahneleri tasvir eden üç dev mihrap paneli, Papaz Kirkor'un altından tahtı, çok sayıdaki rahip yardımcısı ve mumlar müthiş bir dekor oluşturuyordu. Yine de bu sahnede çöküşü gösteren bir hava vardı. Geçmiş bir zamanda zengin bir şekilde dokunmuş olan Papaz Kirkor'un cüppesi şimdilerde eprimiş, hatta yer yer delinmişti. Gülbenkianlar gibi Kayserili Ermeni tüccar ailelerinin zenginliğini hatırlatan ve bir 19. yüzyıl yapısı olan kilise şimdi ihmal edilmiş ve restorasyona muhtaç bir haldeydi. Yerde, iki sıra renkleri solmuş halıların üzerinde diz çöken cemaatin (bir camide olduğu gibi yer halılarla kaplıydı) fakirleşmiş bir durumda olduğu açıkça görünüyordu.

Sonra Papaz Kirkor'la kilisenin içinde gezinirken, bitişik binalar ve bodrumdaki odalarda eski kiliselerden kalanları inceledik: Bir zamanlar var olan, ancak artık yok olmuş diğer Ermeni kiliselerine ait eski mihrap parçaları, heykeller, ahşap işleri ve tasvirler. Papaz Kirkor bizi Kayseri'nin en eski mahallelerinden birinin yayıldığı çevreyi gören kilisenin çatısına götürdü. Ermeni Mahallesi olarak bilinen bölgenin hâlâ ortaçağ görünümündeki duvarları, taş evleri, dar ve yılankavi sokakları vardı. Papaz Kirkor, bir zamanlar Ermeni Mahallesi'nin merkezinde olan Ermeni kilisesinin üç tarafının şimdi Müslümanlarla çevrilmiş olduğunu belirtti. Ayrıca tiksinti ile yakındaki kerhaneyi gösterdi ve bu pazar sabahı önünde sıralanmış olan arabalara dikkat çekti.

Papaz Kirkor dar merdivenlerden indi ve çalışma odasına girip masasına oturdu. Arkasındaki duvarda küçük bir İsa tasviri ve onun üstünde bir Atatürk resmi asılıydı. Ayakkabıları çıkarıldıktan, Türk kahvesi ikram edildikten sonra Kayseri'deki Ermeni cemaatinin durumunu konuştuk. Papaz Kirkor, halihazırda şehirde 130 Ermeni hanesi olduğunu söyleyip, bu hane sayısının sadece birkaç sene öncesine kıyasla epey az olduğu tahmininde bulundu. Onun gözlemlediğine göre, kilise ve ona ait cemaat şimdilerde Kayseri yakınlarındaki köylerini terk eden Ermenilerin önce İstanbul'a gidebilmeleri için yeterli parayı biriktirmek üzere gerektiği kadar durakladıkları bir çeşit ara istasyon olma yolundaydı. Bu kişiler muhtemelen İstanbul'da kalmayacak ve bir yabancı ülkeye göç edeceklerdi. Papaz Kirkor birkaç yıldan beri eğilimin bu olduğunu belirtti. Gülbenkianlar gibi varlıklı tüccar aileleri çok uzun zaman önce göç etmişlerdi.

Dahası, hükümet kilisenin bitişiğinde bulunan ve halihazırda hiçbiri kullanılmayan sınıflarda Ermenice eğitime izin vermemektedir. Bu şartlara bakarak Papaz Kirkor, yeterli para olsa bile, kiliseyi tamir etmek için bir sebep ve bu bölgedeki cemaatinin geleceği için küçük bir umut bile görmüyor (cemaat için "millet" kelimesini kullandı).

Tam o sırada odaya esmer ve ciddi tavırlı bir başka kişi girdi: Mavi ve pahalı görünümlü takım elbiseli bu adam eğildi ve Papaz Kirkor'un elini öptü. Çabuk bir şekilde karşılıklı selamlaştıktan sonra, Papaz Kirkor Agop'un sağlığını sordu ve iyi olduğunu öğrendi. Adamın, sahipleri ve idarecileri Ermeni olan İstanbul'daki bir ilaç şirketinin, Doğu İlaç Fabrikası'nın Doğu Anadolu temsilcisi Josef olduğu anlaşıldı. Sivas'ta oturan Josef, Orta ve Doğu Anadolu'da yaşayan, birbirlerinden tecrit edilmiş Ermeni gruplar arasındaki haberleşme sisteminin devamını sağlamakta. Josef Papaz Kirkor'la konuşurken, doğmuş olduğu (yaklaşık 1930 yılında) Diyarbakır gibi, uzak vilayetlerde tecrit şartlarında yaşayan Ermenilerin sağlıklarını ve durumlarını anlattı. Josef beni etkilemeyi güden, üstünlük taslayan havasıyla Papaz Kirkor ile birkaç kelime daha konuşup elini bir daha öptü ve odayı terk etti.

YORUM VE SONUÇ

Yukarıdaki anlatımdan Kayseri'deki Ermeni cemaatinin azalmaya devam ettiği açıktır. Bununla beraber, bu cemaat ve Anadolu'da dağılmış durumdaki diğer Ermeni grupları çoğunlukla Orta ve Doğu Anadolu'daki en geleneksel Ermeni merkezlerinde kalmaktalar. Josef, bu grupların aksine, daha büyük ve varlıklı bir cemaati, İstanbul'daki merkezi Ermeni cemaatini ve Ermeni müteşebbislerine ait müesseseler vasıtasıyla örgütlenmiş bir gayri resmi haberleşme ağını temsil etmekte. Şu sıra Orta ve Doğu Anadolu'da kalmış küçük, gözden ırak ve zararsız Ermeni grupların varlığı göz önünde tutulursa, Türk hükümetinin ellinci yıl anma[3] konferansına veya başka bazı dış baskılara bir cevap olarak bu geride kalan Ermenilerin statüleri aleyhinde bir harekette bulunması talihsiz ve tamamıyla gereksiz olacaktır. (Şu anda böyle bir hareketin belirtisi yoktur.)

Büyükelçi adına
Philip Clock
Elçilik Müşaviri

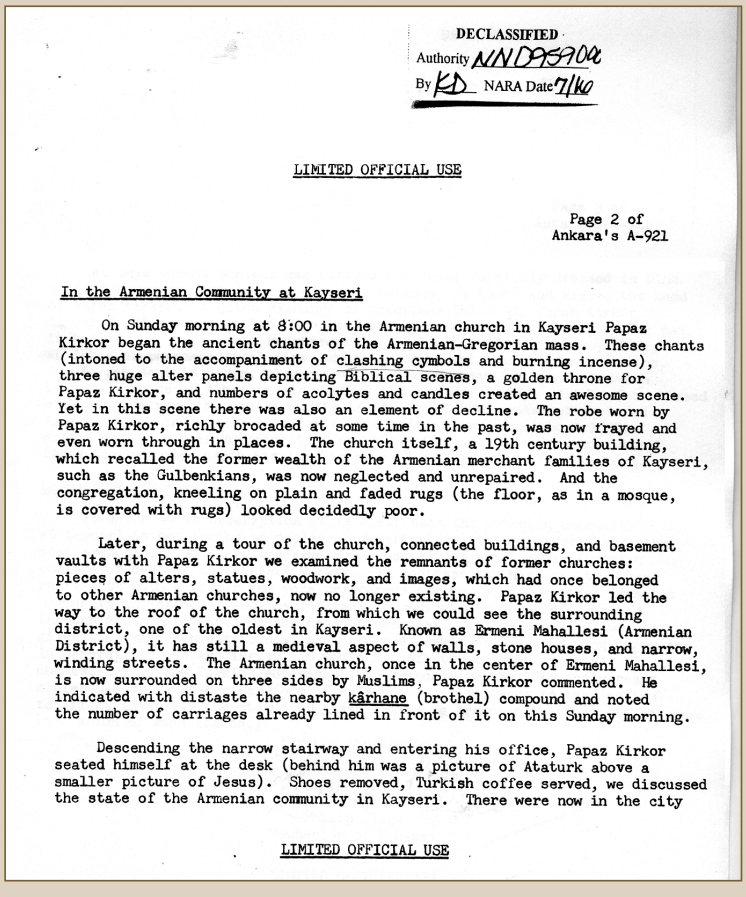

DECLASSIFIED
Authority NND959102
By KD NARA Date 7/10

LIMITED OFFICIAL USE

Page 2 of
Ankara's A-921

In the Armenian Community at Kayseri

On Sunday morning at 8:00 in the Armenian church in Kayseri Papaz Kirkor began the ancient chants of the Armenian-Gregorian mass. These chants (intoned to the accompaniment of clashing cymbols and burning incense), three huge alter panels depicting Biblical scenes, a golden throne for Papaz Kirkor, and numbers of acolytes and candles created an awesome scene. Yet in this scene there was also an element of decline. The robe worn by Papaz Kirkor, richly brocaded at some time in the past, was now frayed and even worn through in places. The church itself, a 19th century building, which recalled the former wealth of the Armenian merchant families of Kayseri, such as the Gulbenkians, was now neglected and unrepaired. And the congregation, kneeling on plain and faded rugs (the floor, as in a mosque, is covered with rugs) looked decidedly poor.

Later, during a tour of the church, connected buildings, and basement vaults with Papaz Kirkor we examined the remnants of former churches: pieces of alters, statues, woodwork, and images, which had once belonged to other Armenian churches, now no longer existing. Papaz Kirkor led the way to the roof of the church, from which we could see the surrounding district, one of the oldest in Kayseri. Known as Ermeni Mahallesi (Armenian District), it has still a medieval aspect of walls, stone houses, and narrow, winding streets. The Armenian church, once in the center of Ermeni Mahallesi, is now surrounded on three sides by Muslims, Papaz Kirkor commented. He indicated with distaste the nearby kârhane (brothel) compound and noted the number of carriages already lined in front of it on this Sunday morning.

Descending the narrow stairway and entering his office, Papaz Kirkor seated himself at the desk (behind him was a picture of Ataturk above a smaller picture of Jesus). Shoes removed, Turkish coffee served, we discussed the state of the Armenian community in Kayseri. There were now in the city

LIMITED OFFICIAL USE

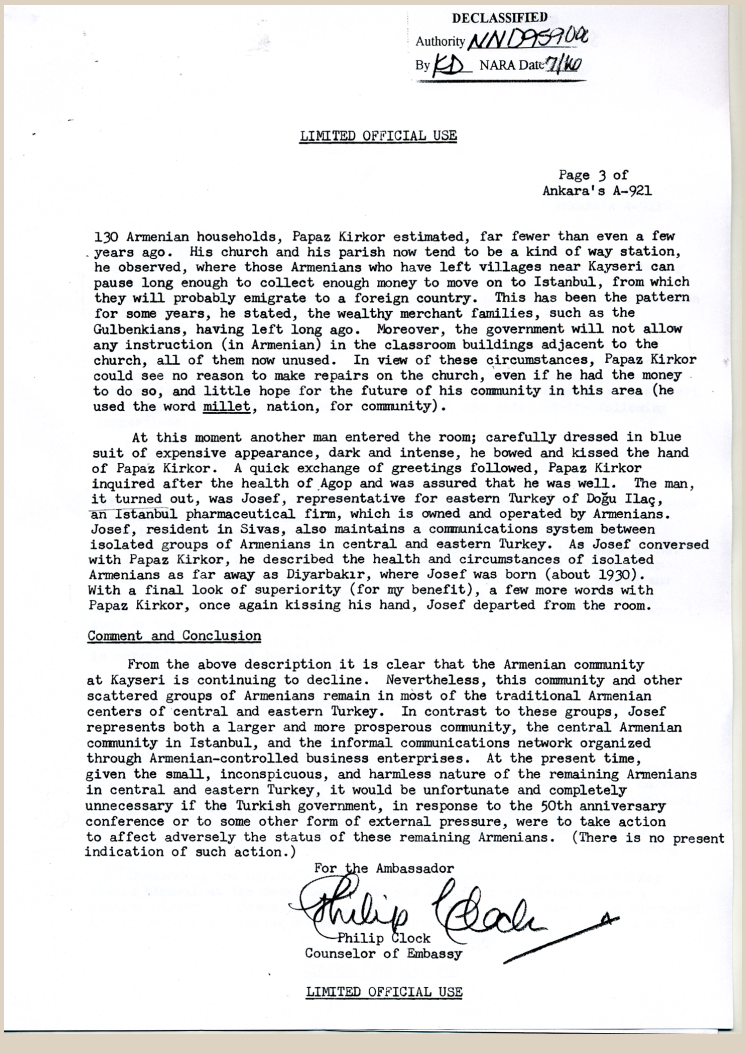

DECLASSIFIED
Authority NND959102
By KD NARA Date 7/10

LIMITED OFFICIAL USE

Page 3 of
Ankara's A-921

130 Armenian households, Papaz Kirkor estimated, far fewer than even a few years ago. His church and his parish now tend to be a kind of way station, he observed, where those Armenians who have left villages near Kayseri can pause long enough to collect enough money to move on to Istanbul, from which they will probably emigrate to a foreign country. This has been the pattern for some years, he stated, the wealthy merchant families, such as the Gulbenkians, having left long ago. Moreover, the government will not allow any instruction (in Armenian) in the classroom buildings adjacent to the church, all of them now unused. In view of these circumstances, Papaz Kirkor could see no reason to make repairs on the church, even if he had the money to do so, and little hope for the future of his community in this area (he used the word millet, nation, for community).

At this moment another man entered the room; carefully dressed in blue suit of expensive appearance, dark and intense, he bowed and kissed the hand of Papaz Kirkor. A quick exchange of greetings followed, Papaz Kirkor inquired after the health of Agop and was assured that he was well. The man, it turned out, was Josef, representative for eastern Turkey of Doğu Ilaç, an Istanbul pharmaceutical firm, which is owned and operated by Armenians. Josef, resident in Sivas, also maintains a communications system between isolated groups of Armenians in central and eastern Turkey. As Josef conversed with Papaz Kirkor, he described the health and circumstances of isolated Armenians as far away as Diyarbakır, where Josef was born (about 1930). With a final look of superiority (for my benefit), a few more words with Papaz Kirkor, once again kissing his hand, Josef departed from the room.

Comment and Conclusion

From the above description it is clear that the Armenian community at Kayseri is continuing to decline. Nevertheless, this community and other scattered groups of Armenians remain in most of the traditional Armenian centers of central and eastern Turkey. In contrast to these groups, Josef represents both a larger and more prosperous community, the central Armenian community in Istanbul, and the informal communications network organized through Armenian-controlled business enterprises. At the present time, given the small, inconspicuous, and harmless nature of the remaining Armenians in central and eastern Turkey, it would be unfortunate and completely unnecessary if the Turkish government, in response to the 50th anniversary conference or to some other form of external pressure, were to take action to affect adversely the status of these remaining Armenians. (There is no present indication of such action.)

For the Ambassador
Philip Clock
Counselor of Embassy

LIMITED OFFICIAL USE

DİPNOTLAR

1 Bu konuda bir inceleme için bkz. Rıfat N. Bali, "Türk Basınında ve Türk-Ermeni Toplumunda Ermeni Kıyımının 50. Yıldönümünün Yansımaları", *Toplumsal Tarih*, Mart 2007, sayı 159, s. 62-65.

2 Amerikan Milli Arşivleri (College Park, Maryland), Records Group 59, General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1964-1966 Political and Defense POL 13-6 TUR, Box 2755, 20 Nisan 1965 tarihli belge.

3 1915'teki Ermeni tehcirinin ellinci yıldönümü.